

Joachim Zdrenka

(Uniwersytet Zielonogórski)

<https://orcid.org/0000-0001-8702-6454>

Ze studiów nad późnośredniowieczną epigrafiką. O trzech XV-wiecznych płytach nagrobnych z obszaru współczesnej Polski

<https://doi.org/10.26881/sds.2023.26.15>

Keywords: late medieval epigraphy, tombstones, Siedlnica, Żagań

Pomimo tego, że polskie i śląskie nagrobki gotyckie były już przedmiotem szerszych badań, to jednak nie wszystkie dotychczas osiągnięte wyniki są ostateczne i zadowalające¹. Jedną z przyczyn tego stanu rzeczy były trudności w poprawnym odczycie treści inskrypcji. Za zasadne należy zatem uznać potrzebę uzupełnienia tej wiedzy poprzez kolejne próby poprawniejszej interpretacji źródeł i dalsze poszerzanie ich zasobu. Taki cel przyświeca również niniejszemu artykułowi, w którym zawarte zostały uwagi dotyczące trzech płyt nagrobnych: jednej z Siedlnicy oraz dwóch z Żagania.

Siedlnica: najstarsza zachowana niemiecka płyta nagrobna w Królestwie Polskim (1448)

Przedmiotem tej części niniejszego studium będzie płyta nagrobna Jana Kotwicza z Siedlnicy h. Kotwicz, która zachowała się w kościele św. Jana Ewangelisty w Siedlnicy na terenie historycznego powiatu wschowskiego. Jej pierwotnej lokalizacji w obrębie kościoła nie znamy. Pod koniec XIX w. znajdowała się w północnym filarze

¹ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie*, Warszawa 1994, s. 228 (nr I/113); B. Czechowicz, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku*, Wrocław 2003, s. 88, 223 (nr 271).

łuku tęczowego, a obecnie jest umocowana w zamurowanym portalu, na ścianie południowej.

Płyta figuralna z przedstawieniem w centralnej części postaci rycerza w pełnej zbroi płytowej w pozycji pionowo leżącej (poduszka pod głową) z rękoma założonymi na pasie. Napierśnik osłonięty marszczonym kaftanem z zawieszoną tarczą gotycką z herbem Kotwicz. U boku miecz, przy trzewikach ostrogi. Na głowie czepiec kolczy i hełm otwarty o ostrym dzwonie. Powyżej głowy wezłowie w formie gzysmu o trójkątnym przekroju. U dołu pod stopami podobny gzysm jako wspornik. Inskrypcja przebiega wzdłuż krawędzi płyty, zaczynając się w prawym górnym rogu i jest przerwana elementami przedstawienia postaci. Warto przy tym podkreślić, że omawiana płyta nie zachowała się w najlepszym stanie i wykazuje drobne ubytki oraz inne uszkodzenia.

Il. 1 Siedlnica (fot. ze zbiorów autora)

Płyta wykonana z piaskowca o wymiarach: wysokość 179 cm, szerokość 105 cm. Bordiura szeroka 14 cm. Inskrypcja w języku niemieckim, wykonana minuskułą gotycką i literami wklęsłymi o wysokości 8 cm. Na płycie znajduje się herb Kotwicz².

Wszystkie dotychczasowe próby odczytu inskrypcji okazały się nieudane³. Obecnie treść inskrypcji została opracowana według zasad edycji stosowanych w *Corpus Inscriptionum Poloniae* i *Deutsche Inschriften*⁴:

[N]o[ch]^{a)} gotis gebort m^occcc^o vn(n)d
in de(m) xlviii / iore // [hat]^{b)} // sich hans
co~~th~~ewicz erph(er)re czu cze~~de~~licz²) lon^{c)}
hav/en i(n) dese(n) // steyn

Tłum.: Po narodzeniu Boga w roku 1400 i 48 (= 1448) Hans Cothe-wicz pan dziedziczny na Siedlnicy dał wykuć się w tym kamieniu.

^{a)} Tekst nieudacznie wyprowadzony.

^{b)} Brak orzeczenia pomocniczego *hat*. Ten fragment bordiury między stopami zmarłego uległ zniszczeniu i został uzupełniony bez inskrypcji.

^{c)} lon = lôn = lân = lâzen = lassen – tu ściągnięty i skrócony bezokolicznik (*infinitivus*) – zob. *Altdeutsches Handwörterbuch (Deutsches Lesebuch von Wilhelm Wackernagel, Fünfter Theil), Fünfte Auflage, Basel 1878, s. 176, 186.*

Co się tyczy samej inskrypcji, szczególnie problematyczny jest pierwszy wyraz. Wygląda na to, że kamieniarz jeszcze ćwiczył sztukę wyprowadzania liter. Poza literą „o: nie wykonał w pełni żadnej z pozostałych liter. Przy ostatniej literze „h” brak trzonu, a skośna

² *Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605*, hrsg. v. H. Appuhn, München 1999, tab. 60 (w polu poziomy pas).

³ *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. X: *Inskrypcje województwa lubuskiego*, z. 2: *Powiat wschowski*, zedr. i oprac. A. Górski, P. Karp, red. J. Zdrenka, Toruń 2006, nr 2. Dalsze uwagi odnośnie do płyty zob.: J. Kohte, *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, Bd. 3, Berlin 1896, s. 204, 205, il. 139; P. Skubiszewski, *Nagrobek Jana z Czerniny w Rydzynie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, t. 17, nr 4, s. 423–425; S. Dratwa, *Dzieje parafii w Siedlnicy*, 1978 (mps w zbiorach parafialnych Siedlnicy), s. 114; P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie...*, s. 228, nr I 113; B. Czechowicz, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku...*, s. 88.

⁴ Odczyt inskrypcji konsultowany ze specjalistą dr. Haraldem Drösem, kierownikiem Forschungsstelle Deutsche Inschriften der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, któremu serdecznie dziękuję.

w prawo kreska w dół poniżej linii głównej przypomina koniec łuku widoczny u pozostałych liter „h”. W kontekście odczyt całego wyrazu „Noch” jest jednoznaczny. Drugi problematyczny wyraz to „sich”: „si” wyraźnie wyprowadzone, następną litera to najprawdopodobniej „c” i w konsekwencji jako końcowa litera „h”, która w tym wypadku ma inną formę zakończenia dolnego łuku (pozostałe mają ostre zakończenie łuku). Brak orzeczenia pomocniczego „hat” dla pełnej poprawnej formy: *hat sich ... lassen haben = hat sich ... haben lassen*. Brakuje natomiast najistotniejszych danych, o czym dotychczas nigdzie nie wspomniano – daty dziennej, informacji o zgonie i posiadanym urzędzie (zob. o nim niżej). Zamiast tego mamy adnotację odnoszącą się do osoby widocznej na płycie, informującą, że jest zleceniodawcą wykonania pomnika. Czyli płyta ta została wykonana za życia Jana Kotwicza w roku 1448 przed 28 października, ukazując go już jako zmarłego.

Analizując stan wykonania przedstawienia zmarłego i inskrypcji na płycie, dochodzimy do wniosku, że wykonujący ją kamieniarz nie należał do najbardziej uzdolnionych rzemieślników swojej branży i należy podejrzewać, że mogła to być jego pierwsza samodzielna praca. Poszczególnych liter inskrypcji – nie z powodu stanu zachowania – trzeba się domyślać, niektórym literom brakuje części lub stoją w fałszywym miejscu. Fakty te potwierdzają przypuszczenie, że w średniowieczu inskrypcje oglądali, wykonywali i zamawiali również analfabeci, dla których miały one znaczenie wyłącznie estetyczne⁵. Same inskrypcje były interesujące jedynie dla umiejących czytać ze względu na podawane w nich fakty.

Jan Kotwicz z Siedlnicy h. Kotwicz był także dziedzicem Gołanic i Olbrachcic, położonych podobnie jak Siedlnica w powiecie wschowskim. Jego działalność odnotowywano w źródłach od 1437 r.⁶ Wiadomo, że w latach 1443–1447 sprawował urząd starosty wschowskiego⁷.

⁵ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie...*, s. 155.

⁶ Stosunkowo dobrze dokumentują szczegóły aktywności Jana Kotwicza autorzy SHGP, cz. 1, s. 528, 529; cz. 3, s. 420; cz. 4, s. 369, wiadomo jednak, że występował on także w otoczeniu namiestnika króla na Wielkopolskę Wojciecha Malskiego, zob. *Księga sądowa Wojciecha Malskiego, namiestnika królewskiego w Wielkopolsce z lat 1440–1447*, wyd. T. Jurek, Poznań 2022, nr 360, 361, 426, 443.

⁷ UW, s. 165; A. Gašiorowski, *Urzednicy wielkopolscy 1385–1500. Spisy*, Poznań 1968, s. 96 (w pracy tej zamieszczono także fotografię interesującej nas płyty nagrobnej z Siedlnicy, zob. ryc. 3); *idem*, *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa–Poznań 1981, s. 69; T. Jurek, *Starostwo wschowskie*

Na starostwie tym dysponował zapisem królewskim⁸. Czas jego pojawienia się w przekazach ze stosowną tytulaturą starościńską (po 26 marca, a przed 27 grudnia 1443 r.)⁹ wskazuje, że zapisu na starostwie wschowskim udzielił mu król Polski i Węgier Władysław III. Pozwala to dalej wnioskować, że zadłużenie monarchy mogło wynikać z udzielonej mu przez Jana pożyczki, której król potrzebował w związku z wydatkami ponoszonymi podczas wojny domowej na Węgrzech, którą prowadził ze zwolennikami królowej Elżbiety Luksemburskiej i jej niemowłęcego syna Władysława Pogrobowca. Możliwe jest również, iż była to nagroda dla Jana Kotwicza za osobisty udział w konflikcie i bliżej nam nieznane zasługi dla króla. Starosta Jan Kotwicz po raz ostatni pojawił się w źródłach 12 lipca 1447 r., zmarł zaś przed 28 października 1448 r. o czym świadczy fakt, że tego dnia urzędował już inny starosta wschowski. Wydaje się wszakże, że jego zgon nastąpił już w 1448 r., a nie w ostatnich miesiącach poprzedniego roku, skoro jego płytę nagrobną sporządzono w roku 1448. Dowodnym ojcem starosty był Henryk (Jandrzych) z Gołanic, Olbrachcic i Siedlnicy, wprost tak określony w dokumencie starościńskim swego syna wystawionym we Wschowie 20 kwietnia 1447 r., którego był świadkiem¹⁰. Jedyną znaną na podstawie źródeł żoną Jana Kotwicza była Małgorzata, córka Jana Bnińskiego ze Stęszewa, która rychło po śmierci męża (przed 1 października 1449 r.) wyszła po raz drugi za mąż za Piotra Pasikonias z Włociszewic¹¹. Jedynym

w latach 1343–1422 [w:] „*Homines et societas*”. *Czasy Piastów i Jagiellonów*, Poznań 1997, s. 243.

⁸ T. Jurek, *Starostwo wschowskie...*, s. 244, 245.

⁹ Zob. przyp. 7.

¹⁰ AGAD, Metryka Koronna, ks. 37, k. 440–441 („Nos Joannes Cothwicz de Golinicza capitaneus Wschowensis [...] presentibus strenuuis et nobilibus dominis: Henrico Cotwicz de Golinicza genitore nostro charissimo [...]”), na podstawie tego przekazu informacje o filiacji Jana została podana już w SHGP, cz. 1, s. 528, 529. Dalszych badań wymaga zagadnienie, czy ojciec Jana był identyczny z działającym od 1407 r. Henrykiem Kotwiczem z Gołanic, Olbrachcic i Siedlnicy (SHGP, cz. 3, s. 369), sprawującym w latach 1422–1438 urząd sędziego ziemskiego wschowskiego (A. Gašiorowski, *Urzednicy...*, s. 86; UW, s. 165), mającego następcę (Jana Bronikowskiego) już 30.01.1447 r. (tego dnia Henryk jako asesor sądu namiestnika króla na Wielkopolskę Wojciecha Malskiego występuje wspólnie z sędzią Janem, zob. *Księga sądowa Wojciecha Malskiego*, nr 426; A. Gašiorowski, *Urzednicy...*, s. 86; UW, s. 166).

¹¹ W. Brzeziński, *Wdowieństwo i powtórne zamążpójście kobiet wśród możniejszej szlachty polskiej późnego średniowiecza*, RH 2009, R. 75, s. 105–122, tu s. 107; *idem*, *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 2012, s. 87, 333; *idem*, s. 31; *Krąg rodzinny*

dzieckiem Jana i Małgorzaty była Jadwiga, odnotowywana w źródłach od 1450 r., już w 1461 r. żona kasztelana i starosty wschowskiego Wojciecha Górskiego¹². Dzięki temu małżeństwu sumy zapisane przez Janowi Kotwiczowi na Wschowie i dziedziczone przez Jadwigę przeszły na Górskich, którzy starostami–zastawnikami wschowskimi pozostawali aż do 1588 r.¹³

Za niezwykle ciekawy można uznać fakt, że staropolski urzędnik terytorialny sprawił sobie pomnik nagrobny w języku niemieckim. Nie powinno to jednak dziwić, ponieważ starosta wschowski Jan Kotwicz pochodził z rodziny, która wywodziła się z Miśni i do Wielkopolski dotarła przez Śląsk, gdzie także w XV w. działali jej liczni przedstawiciele¹⁴. Nadto należy tu wskazać na specyficzne położenie ziemi/powiatu wschowskiego w Królestwie Polskim. Terytorium to zostało bowiem zdobyte przez króla Kazimierza Wielkiego w 1343 r. w wyniku zwycięskiej wojny z księciem żagańskim Henrykiem Żelaznym. Jednak aż do 1422 r. obowiązywał na nim śląski typ prawa feudalnego i dopiero król Władysław Jagiełło obdarzył rycerstwo wschowskie przywilejem prawa polskiego¹⁵. Olbrzymia większość rodzin szlacheckich powiatu wschowskiego, które podobnie jak Kotwicze, wywodziły się z niemieckiego rycerstwa ze Śląska, musiała zatem bardzo długo wykazywać silne związki z dzielnicą pochodzenia, gdzie językiem dominującym był język

kasztelana łędzkiego Wojciecha Górskiego herbu Łodzia (†1494), „Studia z Dziejów Średniowiecza” 2014, t. 18, s. 31; *idem*, *Życie szlachcianki w późnośredniowiecznej Wielkopolsce. „Magnificae et generosae”. Zagadnienia demograficzne i majątkowe*, Bydgoszcz 2021, s. 486.

¹² W. Brzeziński, *Koligacje...*, s. 80, 333; *idem*, *Krag rodzinny...*, s. 30–32; *idem*, *Życie szlachcianki...*, s. 486–490.

¹³ UW, s. 176; A. Gąsiorowski, *Urzędnicy...*, s. 96, 97; *idem*, *Starostowie...*, s. 69; T. Jurek, *Starostwo wschowskie...*, s. 243. Starostów wschowskich urzędujących przed mężem Jadwigi Wojciechem Górskim – który z tym urzędem wystąpił po raz pierwszy w 1462 r. – czyli Henryka Kotwicza z Gołanic (1448–1450) i kasztelana międzyrzeckiego Jana Bnińskiego (1453) należy uznać za osoby zarządzające starostwem w charakterze opiekunów swojej niepełnoletniej krewnej. Henryka bowiem można z całą pewnością zidentyfikować z jej dziadem, a do bliskich krewnych jej matki Małgorzaty należał również kasztelan międzyrzecki Jan Bniński jako brat stryjeczny jej matki (zob. W. Brzeziński, *Koligacje...*, s. 330–332).

¹⁴ S. Kozierowski, *Obce rycerstwo w Wielkopolsce*, Poznań 1929, s. 53–57; T. Jurek, *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1998, s. 425.

¹⁵ Najlepsze ujęcie tego zagadnienia zob. T. Jurek, *Starostwo wschowskie...*, s. 241–253, zob też P. Klint, *Szlachta pogranicza. Związki wielkopolskich Kotwiczów górczyńskich z rodem von Kottwitz ze Śląska*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2011, R. 66, nr 2, s. 15–37.

niemiecki. Płyta nagrobna starosty Jana Kotwicza jest tego wyrazistym dowodem.

Niniejsza płyta jest najstarszą zachowaną niemieckojęzyczną płytą nagrobną na ziemiach ówczesnego Królestwa Polskiego (w kształcie terytorialnym sprzed 1454–1466 r.), a jednocześnie najstarszą płytą postaciową z wyobrażeniem rycerza w zbroi w Wielkopolsce¹⁶. Fakty te wskazują na to, że musiała powstać w śląskim kręgu oddziaływania. Po części nawiązuje ona do nagrobków tumbowych, poprzez motyw poduszki pod głową, jak też brak płyciny i umieszczenie inskrypcji na tym samym poziomie co przedstawienie postaci.

Zdaniem Bogusława Czechowicza: „zabytek ten jest dziełem miernym i trudno mówić o jakichś konkretnych odniesieniach stylistycznych. Ma cechy, których próżno szukać w śląskiej plastyce nagrobkowej – ułożenie tarczy z herbem na piersi oraz złożenie rąk na brzuchu (dłonie nie są złożone, ale wynika to zapewne z braku umiejętności oddania tego gestu) – nietypowe w wypadku nagrobków rycerskich. Ale nawet sposób ułożenia tarczy nie wydaje się w tym dziele wynikiem zastosowania określonego schematu, ale niezdolności kamieniarza do innego jej usytuowania w obrębie płyty”¹⁷.

Podsumowując: okoliczności powstania tej płyty, cel jaki przy tym przyświecał zleceniodawcy oraz jej ostateczne przeznaczenie pozostają w sferze domysłów. Ponieważ płyta była przynoszona i nie znamy dokładnego miejsca pochówku Jana Kotwicza, można jedynie przypuszczać, że w ostateczności kryła ona jego grób w kościele w Siedlnicy lub była umieszczona w pobliżu miejsca jego ostatecznego spoczynku. Tym samym pozostaje ona pod każdym względem wyjątkową płytą, która najprawdopodobniej już nigdy nie odkryje przed nam wszystkich swoich tajemnic.

Identyfikacja dwóch płyt nagrobnych w Żaganiu (1419, 1479)

Mimo że – jak już wspomniano – polskie i śląskie nagrobki gotyckie były już przedmiotem badań, to jednak nie wszystkie zachowane obiekty zostały w nich ujęte i otrzymały poprawną edycję tekstu

¹⁶ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie...*, s. 155.

¹⁷ B. Czechowicz, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku...*, s. 88.

oraz identyfikację osobową¹⁸. Stąd zachodzi potrzeba nie tylko nowej edycji treści inskrypcji, ale również podjęcia próby identyfikacji zmarłych osób. W tej części studium przedmiotem naszej analizy będą dwie płyty nagrobne ze śląskiego Żagania. Inskrypcje z obu płyt niżej publikowane zostały opracowane według zasad edycji stosowanych w *Corpus Inscriptionum Poloniae* i *Deutsche Inschriften*¹⁹:

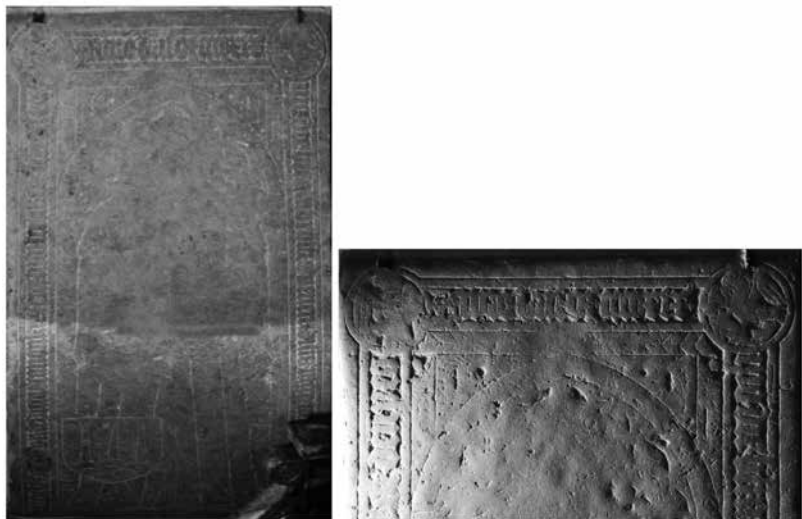
*

Płyta nagrobna Jakoba Lichtenberga, doktora medycyny, kanonika lubuskiego znajdująca się obecnie w kaplicy św. Anny kościoła poaugustiańskiego pw. Wniebowzięcia NMP w Żaganiu, nie została jak dotąd zauważona przez badaczy. Nie znamy jej pierwotnego usytuowania, obecnie jest umocowana na ścianie po prawej stronie od wejścia. W centrum płyty słabo widoczny zarys postaci zmarłego kanonika w habicie pod ostrołukiem, który najprawdopodobniej trzymał przed sobą w lewej ręce kielich, a prawą błogosławił hostię (mocno wytarte). W górnych polach łuku znajduje się ornament wiciowo-roślinny (?). U dołu przy lewej nodze herb mówiący: Lichtenberg²⁰. W rogach płyty medaliony z symbolami ewangelistów: u góry po prawej anioł (św. Mateusz), po lewej orzeł (św. Jan); u dołu po prawej byk (św. Łukasz) i po lewej lew (św. Marek). Inskrypcja śmierci przebiega w bordiurze między dwoma liniami wzdłuż krawędzi płyty, zaczynając się w lewym górnym rogu. Treść inskrypcji trzeciego odcinka jest obecnie niedostępna z powodu zabudowy drewnianej podłogi. Rozdzielniki wyrazów w formie rombów. Stan płyty zły, mocno wytarta. Płyta wykonana z piaskowa o wymiarach: wysokość 176 cm, szerokość 89 cm. Język łaciński, inskrypcja wykonana majuskułą i minuskułą gotycką i literami wypukłymi o wysokości 6,5 cm.

¹⁸ P. Mrozowski, *Polskie nagrobki gotyckie...*, nie uwzględnił żadnej z omawianych tu płyt, natomiast B. Czechowicz, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku...*, ujął jedynie płytę z 1479 r. (s. 223, nr 271) a płytę z 1419 r. opuścił.

¹⁹ Także w tym wypadku odczyty inskrypcji były konsultowane z kierownikiem Forschungsstelle Deutsche Inschriften der Heidelberger Akademie der Wissenschaften dr. Haraldem Drösem, któremu w tym miejscu serdecznie dziękuję. Zob. też *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. X: *Inskrypcje województwa lubuskiego*, z. 13: *Powiat żagański*, zebra., oprac. i red. J. Zdrenka, Toruń 2019.

²⁰ Herb tzw. mówiący: trzy źródła światła (stożki, pochodnie?) na górze z siedmioma wzniesieniami.

Il. 2–3: Żagań (fot. ze zbiorów autora)

Treść inskrypcji:

Anno ◊ d(omi)ni ◊ m° ◊ cccc ◊ xlx° ◊ / ip(s)o ◊ die ◊ b(ea)ti ◊
ambrosii ◊ o(biit) ◊ venerabilis ◊ m(a)g(iste)r ◊ iacobus ◊ lichten/
[berg ◊ de ◊ Franken]/uord(ia)^{a)} ◊ doctor ◊ medicine ◊ canonicus
◊ ecc(lesi)e ◊ lubucensis ◊ or(a) ◊ deo ◊ p(ro) ◊ eo

Tłum.: Roku pańskiego 1419 w sam dzień błogosławionego Ambrożego (4 kwietnia) zmarł wielbny magister Jakub Lichtenberg z Frankfurtu (nad Odrą), doktor medycyny, kanonik kościoła lubuskiego, módl się do Boga za niego.

^{a)} Treść inskrypcji z zasłoniętej części bordiury uzupełniono na podstawie wpisu do metryki uniwersyteckiej.

Informacje o zmarłym pochodzą głównie z wczesnych etapów jego *curriculum vitae*. Jakob Lichtenberg (Lichtenbergh, Lichtenberch) pochodził z Frankfurtu nad Odrą, z rodziny dość licznie tam reprezentowanej²¹. W latach 1400–1404 studiował na wydziale

²¹ CBrand., Bd. A 23, nr 24, 202–204.

sztuk wyzwolonych na uniwersytecie w Pradze („Jacobus Lichtenberg de Frankenfordis”[!]), gdzie 20 kwietnia 1404 r. pod kierunkiem magistra Ludolpha Meystermana uzyskał tytuł magistra („magister artium”)²². Najprawdopodobniej studiował tam później także medycynę, gdyż w semestrze zimowym 1410 r. został immatrykulowany na uniwersytecie w Lipsku w nacji saskiej jako „mgr Iacobus Lichtenberg doctor in medicinis”²³. Był kanonikiem kościoła lubuskiego z ówczesną siedzibą w Fürstenwalde. Dalszych szczegółów o jego karierze duchownej brak. Brakuje również informacji na temat jego związku z klasztorem augustianów w Żaganiu, w którym został pochowany.

*

Pierwotne usytuowanie płyty nagrobnej Kathariny von Miltitz z domu von Schleinitz, żony Heinricha von Miltitz, jest nieznane. Obecnie znajduje się na wschodniej ścianie nawy północnej, na prawo od wejścia do krużganka w kościele poaugustiańskim pw. Wniebowzięcia NMP u Żaganiu. Płyta prostokątna, reliefowa, z przedstawieniem postaci w płycinie pośrodku. Postać ustawiona frontalnie, została ujęta w architektoniczną półkolistą arkadę z przenikającymi się laskowaniami, z dwiema obecnie pustymi tarczami herbowymi w przyłęczach (niegdyś z herbami jej rodziców: heraldycznie po prawej: Schleinitz, po lewej: Spiegel?). Trzecia, większa tarcza przy lewym ramieniu kobiety zawiera słabo widoczny, jednak możliwy do zidentyfikowania herb jej męża: Miltitz²⁴. Głowa i twarz są osłonięte wysokim czepcem i podwiką. Ręce skrzyżowane na brzuchu. Suknia – z bardzo głębokim dekoltem, pod którym widoczna spodnia szata z zygzakowatymi sznurowaniami – na lewym biodrze podciągnięta prawą ręką, tworzy jedną pionową i kilka ukośnych fałd, biegnących ku prawej stopie, tworząc iluzję przestrzenności i bryłowatości przedstawionej

²² *Liber decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usque ad annum 1585 e codice membranaceo illius aetatis nunc primum Luce donatus*, Pars I, Pragae 1830, s. 350, 352, 378, 379.

²³ *Die Matrikel der Universität Leipzig*, hrsg. v. G. Erler, Bd. 1: *Die Immatrikulationen von 1409–1559*, Leipzig 1895, s. 34; zob. też F. Šmahel, *Magister und Studenten der Prager Medizinischen Fakultät bis zum Jahre 1419* [w:] *Die Prager Universität im Mittelalter. The Charles University in the Middle Ages*, Leiden 2007, s. 145.

²⁴ Herb Miltitz: trzy poziome pasy (sześć pól) – *Johann Siebmachers Wapenbuch*, tab. 155. Herb podobny do herbu Maltitz: cztery poziome pasy (siedem pól) – *ibidem*, tab. 152.

postaci. Inskrypcja przebiega w bordiurze wzdłuż krawędzi płyty, zaczynając się w lewym górnym rogu, a kończąc w płycinie wzdłuż ramy po prawej stronie zmarłej na długości ramienia–dłoni. Z powodu odkucia inskrypcji pozostały w tym miejscu nierówności i zagłębienia, które starano się zamaskować pokrywając je zieloną farbą lub jakimś innym środkiem. W wyniku tego zabiegu końcowa treść inskrypcji znajdująca się w płycinie uległa całkowitemu zniszczeniu. Poza uszkodzeniami w obszarze bordiury i inskrypcji, ogólny stan zachowania zabytku należy ocenić jako dobry. Płyta została wykonana z piaskowca o wymiarach: wysokość 205 cm, szerokość 118 cm. Inskrypcji jest wykonana w języku niemieckim, majuskułą i minuskułą gotycką; litery wklęsłe o wysokości 9–11 cm.

Il. 4: Żagań (fot. ze zbiorów autora)

Treść inskrypcji²⁵:

Noch · chr(ist)i^a) · gebort · xIIIj hu(n)dirt i(n) / dem · lxxIx ·
 iore · den · sonobe(n)d · vor · an(n)u(n)c(iati)onis · ma(rie) [] /
 gestorbe(n) · ist · dy · achtbar(e) · fr[aw / Catha]rina^b) geborn
 vo(n) sleynitz vn(d) · h(err)n · hi(n)richs · von // [—] ^c)

Tłum.: Po narodzeniu Chrystusa w 1479 roku w sobotę przed Zwiastowaniem Marii (20 marca) zmarła czcigodna pani Katharina urodzona von Schleynitz, pana Heinricha von (...).

^a) Oryg.: *xpi*

^b) Płyta w tym miejscu uszkodzona, czytelne jedynie końcowe litery: *rina*.

^c) Inskrypcja odkuta: zapewne znajdowało się tutaj nazwiska jej męża *Miltitz* oraz zakończenie w postaci: *eheliche hausfraw, dy gott gnädig sei* lub inne w podobnej formie.

Możliwa jest bliższa identyfikacja zmarłej. Katarzyna von Schleinitz mogła urodzić się około 1460 r. i była najprawdopodobniej córką radcy księcia saskiego, nadmarszałka (Obermarschall) von Schleinitza (*ok. 1425, †10.01.1490), który pełnił tę funkcję w latach 1464–1487. Był synem rycerza i radcy (†1443) na Schleinitz, Seerhausen, Dahlen, Saathain w Saksonii z jego małżeństwa z Martha von Kauffungen. Miał starszą siostrę Elisabeth, żonę Nicolausa Pfluga. Bratem był (†1450), radca, marszałek dworu i rycerz, który około 1440 r. poślubił Margarethę von Miltitz. Miał z nią sześcioro dzieci: Hansa (†1482), Jahna (†1464), Georga (†30.04.1501), Margarethę (żonę Heinricha von Einsiedela), Justinę (małżonkę Dietricha von Schönberga) i Magdaleny (jej mężem był George von Bärnstein). Z kolei ze związku małżeńskiego z Ilse Spiegel miał co najmniej siedmioro dzieci: Heinricha (†14.01.1518), Jahna (†1516–1520), (*ok. 1455, †ok. 1523), Wolfganga (†11.05.1514), Georga, kanonika miśnieńskiego; oraz córki: Agnes (†1526), nieznaną z imienia

²⁵ Niepoprawna inskrypcja była publikowana: *Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Liegnitz*, bearb. H. Lutsch [w:] *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 3: *Der Reg.-Bezirk Liegnitz*, Lieferung 1: *Fürstentum Glogau-Sagan*, Breslau 1891, s. 15 (omówienie); H. Hoffmann, *Die Liebfrauenkirche in Sagan. Eine Führung*, Köln b.r.w., s. 12; B. Czechowicz, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku...*, s. 223 (nr 271); *idem*, *Gotyckie nagrobki szlacheckie na Śląsku*, „*Annales Silesiae*” 1994, t. 24, s. 37 i *Corpus Inscriptionum Poloniae*, t. 10, z. 13, nr 16.

żonę Heinricha von Starschedela, Ludmillę(?) małżonkę Johanna Schenk von Tautenburga, i przypuszczalnie naszą Katharinę, którą genealogia rodziny Schleinitz tego czasu jednak nie notuje. Powodem nieodnotowania mógł być jej młody wiek i wczesna śmierć²⁶. Katarzyna wyszła za mąż za radcę (od 1471) książąt saskich Heinricha von Miltitza, który po nabyciu księstwa żagańskiego przez książąt saskich był z ich ramienia zarządcą tego terytorium w latach 1472–1479, a od 1486 r. ochmistrem ich dworu w Saksonii²⁷. Literatura genealogiczna podaje, że Heinrich von Miltitz był synem Dietricha II von Maltitza (1390–1462) i Anny von Ende (†1443) oraz że urodził się około 1420 a zmarł 20 lipca 1485 r. Opracowaniom genealogicznym nie jest jednak znany fakt jego podwójnego ożenku i notują tylko jego bardzo późne małżeństwo w wieku około 48 lat (ok. 1468 i przed 1473) z Elisabeth von Schönberg (*ok. 1450, †30.04.1519), córką Bernharda von Schönberga (1420–1476) pana na zamku Purschenstein w Saksonii i Margarethy von Schleinitz (ok. 1432–1478). Z tego małżeństwa znane są tylko ich dwie córki: 1. Anna von Miltitz (*1480, †6.12.1538) – 22 grudnia 1506 r. wyszła za mąż za Hansa von Wertherna (1470–1534) i 2. Margaretha von Miltitz (*1485, †1539), która 22 września 1506 r. wstąpiła w związek małżeński z Dietrichem von Werthernem (1468–1536). Tak późne narodziny córek (1480 i 1485) pozwalają założyć, że Elisabeth von Schönberg była drugą żoną Heinricha von Miltitza. To z kolei pozwala przypuszczać, że pierwszą jego żoną była właśnie Katharina von Schleinitz, zmarła 20 marca 1479 r.²⁸ Jej śmierć, której przyczyn nie znamy (prawdopodobnie przy porodzie), i czas narodzin córek z drugiego małżeństwa Heinricha nie stoją w sprzeczności i podbudowują nasze przypuszczenie. W roku śmierci Kathariny (1479) Heinrich von Miltitz opuścił Żagań i ożenił się po raz drugi w Scharfenberg w ziemi miśnieńskiej. Tylko tak wysoka koligacja zmarłej uzasadnia miejsce jej pochówku w klasztorze żagańskim, w jednej z nekropoli ksiąząt śląskich.

²⁶ H. Knothe, *Geschichte des Schleinitzer Ländchens*, „Neues Lausitzisches Magazin“ 1866, 39, s. 417, tabl. genealogiczna; *Geschichte des Schleinitzschen Geschlechts von Einem Mitgliede des Geschlechts*, Berlin 1897, s. 110–111 + tabl. 1; 135–176 + tabl. 26; 520–536 + tabl. 27.

²⁷ F.A. von Langenn, *Herzog Albrecht der Beherzte. Stammvater des königlichen Hauses Sachsen*, Leipzig 1838, s. 558–559, 566.

²⁸ www.Genealogy–Geni.com [dostęp: 29.11.2022]. www.geni.com>people>nazwisko

Warto zwrócić uwagę na fakt, że na płycie brakuje typowego gestu modlitewnego. Stąd na tle śląskiej rzeźby nagrobkowej XV w. płyta żagańska stanowi *novum* i otwiera drogę do formowania się nowego typu szlacheckiego nagrobków z figurą stojącą, napisem na obrzeżu i herbami w rogach płyty. W zmianach wyraźnie są widoczne wpływy saskie, być może z tych kręgów pochodził również rzeźbiarz (Żagań w tym czasie należał do księząt saskich). W układzie dolnej partii sukni upatruje się zastosowanie wzoru graficznego, być może z drzeworytu ze sceną ukrzyżowania, znanego z mszału 8374 z kościoła św. Elżbiety we Wrocławiu z około 1475 r.²⁹

*

Celem, który sobie postawiliśmy w niniejszym przyczynku, była weryfikacja dotychczasowego stanu badań oraz poszerzenie wiedzy na temat późnośredniowiecznych płyt nagrobnych z obszaru współczesnej Polski. Wydaje się, że go osiągnięto. Zostały odczytane i opublikowane po raz pierwszy, względnie zweryfikowane odczytanie napisów epigraficznych z trzech płyt nagrobnych: jednej z Siedlnicy i dwóch z Żagania. Płyta z Siedlnicy z 1448 r. jest przy tym najstarszą zarejestrowaną, jak dotąd, płytą nagrobną z napisem niemieckim z obszaru Królestwa Polskiego w granicach sprzed 1454–1466 r. (do inkorporacji Prus). Była znana już wcześniej, jednak odczyt treści umieszczonego na niej napisu pozostawiał wiele niejasności. Podobnej weryfikacji dokonano w przypadku żagańskiej płyty nagrobnej Kathariny von Miltitz z 1479 r., która także była znana wcześniejszym badaczom zagadnienia. Opracowana przez nas żagańska płyta kanonika lubuskiego Jakoba Lichtenberga z 1419 r. została natomiast po raz pierwszy wprowadzona do obiegu naukowego. Poglębione opracowanie tych źródeł nie tylko wzbogaciło wiedzę ściśle epigraficzną, ale również w zakresie propozografii i genealogii osób, które zostały nimi upamiętnione.

²⁹ B. Czechowicz, *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku...*, s. 223, przyp. 1008.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, ks. 37.

Źródła drukowane

Codex diplomaticus Brandenburgensis, hrsg. v. A.F. Riedel, Bd. A 23, Berlin 1862.

Corpus Inscriptionum Poloniae, t. X: *Inskrypcje województwa lubuskiego*, z. 2: *Powiat wschowski*, zedr. i oprac. A. Górski, P. Karp, red. J. Zdrenka, Toruń 2006.

Corpus Inscriptionum Poloniae, t. X: *Inskrypcje województwa lubuskiego*, z. 13: *Powiat żagański*, zedr., oprac., red. J. Zdrenka, Toruń 2019.

Księga sądowa Wojciecha Malskiego, namiestnika królewskiego w Wielkopolsce z lat 1440–1447, wyd. T. Jurek, Poznań 2022.

Die Matrikel der Universität Leipzig, hrsg. v. G. Erler, Bd. 1: *Die Immatrikulationen von 1409–1559*, Leipzig 1895.

Johann Siebmachers Wappenbuch von 1605, hrsg. v. H. Appuhn, München 1999.

Liber decanorum Facultatis Philosophicae Universitatis Pragensis ab anno Christi 1367 usquae ad annum 1585 e codice membranaceo illius aetatis nunc primum Luce donatus, Pars I, Pragae 1830.

Literatura przedmiotu

Altdeutsches Handwörterbuch (Deutsches Lesebuch von Wilhelm Wackernagel, Fünfter Theil), Fünfte Auflage, Basel 1878.

Brzeziński W., *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Wrocław 2012.

Brzeziński W., *Krąg rodzinny kasztelana łędzkiego Wojciecha Górskiego herbu Łodzia (†1494)*, „*Studia z Dziejów Średniowiecza*” 2014, t. 18, s. 15–51.

Brzeziński W., *Życie szlachcianki w późnośredniowiecznej Wielkopolsce. „Magnificae et generosae”. Zagadnienia demograficzne i majątkowe*, Bydgoszcz 2021.

Brzeziński W., *Wdowieństwo i powtórne zamążpójście kobiet wśród możniejszej szlachty polskiej późnego średniowiecza*, „*Roczniki Historyczne*” 2009, R. 75, s. 105–122.

Czechowicz B., *Gotyckie nagrobki szlacheckie na Śląsku*, „*Annales Silesiae*” 1994, t. 24, s. 33–

- Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Liegnitz*, bearb. H. Lutsch [w:] *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, Bd. 3: *Der Reg.-Bezirk Liegnitz*, Lieferung 1: *Fürstentum Glogau-Sagan*, Breslau 1891.
- Langenn F.A. von, *Herzog Albrecht der Beherzte. Stammvater des königlichen Hauses Sachsen*, Leipzig 1838.
- Mrozowski P., *Polskie nagrobki gotyckie*, Warszawa 1994.
- Skubiszewski P., *Nagrobek Jana z Czerniny w Rydzynie*, „Biuletyn Historii Sztuki” 1955, t. 17, nr 4, s. 396–425. 47.
- Czechowicz B., *Nagrobki późnogotyckie na Śląsku*, Wrocław 2003.
- Dratwa S., *Dzieje parafii w Siedlnicy*, 1978 (mps w zbiorach parafialnych Siedlnicy).
- Gąsiorowski A., *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*, Warszawa–Poznań 1981.
- Gąsiorowski A., *Urzędnicy wielkopolscy 1385–1500. Spisy*, Poznań 1968.
- Hoffmann H., *Die Liebfrauenkirche in Sagan. Eine Führung*, Köln [b.r.w.].
- Geschichte des Schleinitzschens Geschlechts von Einem Mitgliede des Geschlechts*, Berlin 1897.
- Jurek T., *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1998.
- Jurek T., *Starostwo wschowskie w latach 1343–1422* [w:] „*Homines et societas*”. *Czasy Piastów i Jagiellonów*, Poznań 1997, s. 241–253.
- Klint P., *Szlachta pogranicza. Związki wielkopolskich Kotwiczów górczyńskich z rodem von Kottwitz ze Śląska*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2011, R. 66, nr 2, s. 15–37.
- Knothe H., *Geschichte des Schleinitzer Ländchens*, „Neues Lausitzisches Magazin” 1866, 39, s. 400–417.
- Kohte J., *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Posen*, Bd. 3, Berlin 1896.
- Kozierowski S., *Obce rycerstwo w Wielkopolsce*, Poznań 1929.
- Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*, cz. 1, 3, 4, oprac. S. Chmielewski, P. Dembiński, K. Górską-Gołąska, T. Jurek, J. Luciński, G. Rutkowska, I. Skierska, Wrocław, Poznań 1982–2008.
- Šmahel F., *Magister und Studenten der Prager Medizinischen Fakultät bis zum Jahre 1419* [w:] *Die Prager Universität im Mittelalter. The Charles University in the Middle Ages*, Leiden 2007.
- Urzędnicy wielkopolscy XII–XV wieku. Spisy*, oprac. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, Wrocław 1985.

Abstract

From studies on late medieval epigraphy.
About three fifteenth-century tombstones from the area
of contemporary Poland

The aim of this text was to verify the current state of research and broaden the knowledge concerning late medieval tombstones from the area of contemporary Poland. Relatively verified readings of epigraphic inscriptions from three tombstones: one from Siedlnica and two from Żagań, have been read and published in it for the very first time. The tombstone from Siedlnica from 1448 is so far the oldest registered tombstone with a German inscription from the area of the Kingdom of Poland in the period before 1454–1466 (until the incorporation of Prussia). It was already known, but the reading of the inscription's content was unsatisfactory. A similar verification was carried out in the case of Katharina von Miltitz's tombstone plate from Żagań dating back to 1479. It was also known to previous researchers of the issue. Whereas, the Jakob Lichtenberg's tombstone from 1419, developed by us, was introduced into the scientific circulation for the first time. In addition to strictly epigraphic knowledge, a better elaboration of these sources also enriches the knowledge in the field of prosopography and genealogy of people who have been commemorated by them.